

The Position of the Political-Spiritual Approach of Social Capital in the Victories of the Holy Defense Ara

10.30495/PIR.2023.1971954.3571

Hamrahi Nematollah¹, Akbarzadeh Fereydoun^{2*}, Jalalpour Shiva³, Mohaghegh Nia Hamed⁴

Received:2022/06/19
Accepted:2022/09/23

Research Article

Abstract

Among the very important events that happened during the lifetime of the current generation of the Iranian nation is the war between Iraq and Iran. Eight years of the sacred defense of the Muslim and revolutionary nation of Iran is a decisive moment in the history of Keshuz and is a huge treasure, full of education, knowledge, experience and lesson. During the imposed war, the culture of stability and resistance of the people, which was enriched by emphasizing principles such as anti-tyranny and martyrdom of the Islamic Republic of Iran, played an important role against the invading forces. The war was a great test for the spirit of national resistance and patience. Based on this, the present study was written with the aim of evaluating the place of the political-spiritual approach of social capital in the victories of the holy defense period. The findings show: Iran's land has been attacked by enemies throughout its history, especially in the last two hundred years, and has lost parts of its strategic areas. But in the saga of eight years of holy defense, considering the charismatic leadership of Imam Khomeini (RA) and benefiting from religious teachings and revolutionary Shiism, martyrdom, the spirit of self-sacrifice and sacrifice in the path of God, the culture of Mahdism and occultism, etc., the masses of people rushed to the war fronts. They brought and the Iranian soldiers forced the aggressor to retreat and defeat the aggressor in an asymmetric war. One of the important indicators of this research, which makes it different from other researches, is the role of deep religious beliefs and spiritual power in the victories of Iranian fighters in the course of the developments of the Iraq-imposed war against Iran.

Keywords: Islamic Republic of Iran; Iraq; Holy defense; Social capital; Political; Victory

Hamrahi, N., Akbarzadeh F., Jalalpour, Sh., & Mohaghegh Nia, H. (2022). The Role of the Iranian Islamic Revolution model in the Formation of the Axis of Islamic Resistance. *International And Political Research Quarterly*, 14(53), pp. 29-43.

¹ Ph.D. student of Political Science, Islamic Azad University of Ahvaz, Ahvaz,Iran. nemathamrahi@gmail.com

²Assistant Professor of Political Science, Islamic Azad University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. (Corresponding Author) fereydounakbarzadeh@gmail.com

³ Assistant Professor of Political Science, Islamic Azad University of Ahvaz, Ahvaz,Iran. Shiva_Jalalpour@yahoo.com

⁴ Assistant Professor of Political Science, Islamic Azad University of Ahvaz, Ahvaz,Iran. Mogaghnia7877@gmail.com

جایگاه رویکرد سیاسی - معنوی سرمایه اجتماعی در پیروزی‌های دوران دفاع مقدس

10.30495/PIR.2023.1971954.3571

نعمت اله همراهی^۱، فریدون اکبرزاده^۲، شیوا جلال پور^۳، حامد محقق نیا^۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۰۱

چکیده

از جمله حوادث بسیار مهم که در دوران زندگی نسل حاضر ملت ایران رخ داده، جنگ عراق با ایران است. هشت سال دفاع مقدس ملت مسلمان و انقلابی ایران، به‌عنوان یک مقطع سرنوشت‌ساز از تاریخ کشور است و به منزله گنجی عظیم، سرشار از معارف، دانش، تجربه و عبرت می‌باشد. در خلال جنگ تحمیلی، فرهنگ پایداری و مقاومت مردمی که با تأکید بر اصولی همچون ظلم‌ستیزی و شهادت‌طلبی جمهوری اسلامی ایران غنی‌تر هم شده بود، نقش مهمی در برابر نیروهای مهاجم ایفا کرد. جنگ آزمون بسیار بزرگی برای روحیه مقاومت و شکیبایی ملی بود. بر همین اساس پژوهش حاضر باهدف ارزیابی جایگاه رویکرد سیاسی - معنوی سرمایه اجتماعی در پیروزی‌های دوران دفاع مقدس به روش کتابخانه‌ای به نگارش درآمده است. یافته‌ها نشان می‌دهد: سرزمین ایران در طول تاریخ خود به‌خصوص در دو دهه سال گذشته مورد تهاجم دشمنان قرار گرفته و بخش‌هایی از مناطق راهبردی خود را از دست داده است. اما در حماسه هشت سال دفاع مقدس با توجه به رهبری کاریزمایی امام خمینی (ره) و بهره‌مندی از آموزه‌های دینی و تشیع انقلابی، شهادت‌گرایی روحیه ایثار و فداکاری در راه خدا، فرهنگ مهدویت و غیبت و... توده‌های مردم به سمت جبهه‌های جنگ هجوم آوردند و رزمندگان ایرانی در یک جنگ نامتقارن، دشمن متجاوز را وادار به عقب‌نشینی و شکست نمودند. یکی از شاخص‌های مهم این تحقیق که آن را با سایر پژوهش‌ها متفاوت می‌سازد نقش باورهای عمیق مذهبی و قدرت معنوی در پیروزی‌های رزمندگان ایرانی در روند تحولات جنگ تحمیلی عراق علیه ایران می‌باشد.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، سیاسی، پیروزی، دفاع مقدس، جمهوری اسلامی ایران، عراق

همراهی، نعمت اله؛ اکبرزاده، فریدون؛ جلال پور، شیوا؛ محقق نیا، حامد (۱۴۰۱). جایگاه رویکرد سیاسی - معنوی سرمایه اجتماعی در پیروزی‌های دوران دفاع مقدس. فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، شماره ۵۳، صفحات ۴۳-۲۹.

^۱ دانشجوی دکتری علوم سیاسی واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران. nemathamrahi@gmail.com

^۲ استادیار گروه علوم سیاسی واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران (نویسنده مسئول). feredounakbarzadeh@gmail.com

^۳ استادیار گروه علوم سیاسی واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران Shiva_Jalalpoor@yahoo.com

^۴ استادیار گروه علوم سیاسی واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران Mogaghnia7877@gmail.com

مقدمه

وقوع جنگ تحمیلی، یکی از ناب‌ترین عرصه‌های تجلی و معرفی قدرت نرم به جهانیان بود. در برابر هجوم و ائتلاف دو اردوگاه جهانی قدرت علیه انقلاب نوپا، عاملی جز برخورداری کشور از سرمایه اجتماعی و قدرت نرم قادر به ایستادگی و مقاومت نبود و راهبرد دفاعی و اقدامات دیپلماسی نظام بدون بهره‌مندی از این عامل قدرتمند، به‌طور قطع راه به‌جایی نمی‌برد.

در واکنش به تجاوز رژیم عراق به سرزمین ایران، بافرمان امام خمینی (ره) حرکت عظیم نیروهای مردمی به‌سوی جبهه‌ها و دفاع از کیان ایران و آرمان‌های انقلاب اسلامی به وقوع پیوست و سرمایه اجتماعی کشور با برخورداری از ظرفیت‌های معنوی و آموزه‌های مذهب و ایدئولوژی تشیع با ایجاد وحدت و همدلی، جلب اعتماد ملی، روحیه ایثار و فداکاری به‌خصوص شهادت‌طلبی و جان‌فشانی در راه خدا و ... موجب عقب‌نشینی و ناکامی دشمن متجاوز در رسیدن به اهداف سیاسی و نظامی‌اش گردید.

آنچه در حماسه هشت سال دفاع مقدس به کارآمدترین شکل به نتیجه رسیده است، درایت و تدبیر رهبری هوشمندانه و مقتدرانه امام خمینی (ره) در خلق استراتژی بسیج مردمی و عملیاتی کردن راهبرد دفاع مردمی در جنگ با عراق بود ... که ایران به کانون مقاومت نظامی توده‌ها و زایش فرهنگ پایداری، بازسازی معنوی و تبدیل مبارزه سیاسی، نظامی به عملی معنوی، عرفانی و توحیدی گردید. درواقع، رویکرد معنوی سرمایه اجتماعی، زمینه‌های تحرک و پویایی رزمندگان ایرانی در جبهه‌های نبرد را فراهم کرد و امواج خروشان نیروهای داوطلب مردمی به‌سوی میدان‌های نبرد با دشمن سرازیر گردید که به گفته ساکی زاده (۱۳۸۶): غربی‌ها آن را «تاکتیک موج انسانی» تعبیر کرده‌اند.

هدف اصلی در این پژوهش شناسایی جایگاه رویکرد سیاسی - معنوی سرمایه اجتماعی در پیروزی‌های دوران دفاع مقدس، است. پژوهش حاضر از دیدگاه «رابرت پاتنام» نظریه‌پرداز برجسته حوزه سرمایه اجتماعی الهام گرفته است. از نظر پاتنام، ارزش‌های مشترک، دین و مذهب، میزان امنیت اجتماعی، ایدئولوژی و مواردی از این دست در شکل‌دهی سرمایه اجتماعی اهمیت قابل توجهی دارند. این تحقیق با رویکردی بومی و دینی، به دنبال دستیابی به این سؤال کلیدی است که آیا عوامل معنوی سرمایه اجتماعی در روند پیروزی‌های دوران دفاع مقدس تأثیرگذار بوده است؟ در پاسخ، می‌توان چنین اظهار داشت که جمهوری اسلامی ایران توانسته است در فرایند تحولات دفاع مقدس، علاوه بر مقاومت و ادار نمودن دشمن متجاوز به عقب‌نشینی، در حوزه دیپلماسی منطقه‌ای و بین‌المللی نقش‌آفرینی و تصمیم‌سازی نماید.

۱- ضرورت و اهمیت پژوهش

آنچه در انجام این پژوهش ضروری به نظر می‌رسد، وجود رویکرد سرمایه اجتماعی به‌عنوان مؤلفه و معیاری قدرتمند جهت ارزیابی قدرت نرم دیروز و امروز در جامعه است، در این راستا محقق در تلاش است تا این مؤلفه را در دوران جنگ و دفاع مقدس مورد کنکاش قرار دهد. بی‌تردید سرمایه اجتماعی و قدرت نرم در حقیقی‌ترین و کمیاب‌ترین شکلش، در صحنه‌های جنگ و دفاع مقدس نمود پیدا کرده است، پایداری و پیروزی ملت ایران در هشت سال دفاع مقدس، مرهون شناخت کامل حضرت آیت‌الله خمینی (ره) از تأثیرات مهم این مؤلفه تأثیرگذار بوده است (جوادی، ۱۳۹۵: ۹۲) که توانسته با حسن استفاده از این سرمایه حیاتی، بر قدرت سخت وضعیت موجود غلبه نماید. در این راستا سرمایه اجتماعی، با تولید هنجار و اعتماد متقابل، اعضای شبکه اجتماعی را به‌منظور دستیابی به اهداف و منافع مشترک، پیوند می‌دهد. ظرفیت‌ها و قابلیت‌های سرمایه اجتماعی، نقش فزاینده‌ای در بسیج نیروهای مردمی و حرکت‌های اجتماعی داشته‌اند؛ بنابراین، به نظر می‌رسد عناصری مانند: آموزه‌های دینی، هویت ایرانی و فرهنگ ملی، روحیه ایثار و شهادت‌طلبی، به‌عنوان بخشی از عوامل تقویت‌کننده قدرت نرم جمهوری اسلامی در فرایند جنگ هشت‌ساله ایران و عراق، محسوب می‌گردد.

لذا پرداختن به موضوع سرمایه اجتماعی و نقش مهم آن در تحولات دوران جنگ هشت‌ساله ایران و عراق و تبیین مسائل آن در این دوره حساس، امری ضروری به نظر می‌رسد و می‌تواند افق جدیدی در عرصه امنیت داخلی و بین‌المللی برای کشورمان به ارمغان آورد؛ بنابراین، جامعه ایرانی، نیازمند تکرار تجربیات تاریخی و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی ایران معاصر و بازتولید آن در جمهوری اسلامی است.

۲- پیشینه تحقیق

رحمانی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «سرمایه‌های اجتماعی و معنوی دفاع مقدس» به بررسی مؤلفه‌های ساختاری، شناختی و ارتباطی سرمایه اجتماعی در زمان دفاع مقدس، پرداخته است.

کشیشیان (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «تأثیر سرمایه اجتماعی بر امنیت ملی در دوران دفاع مقدس» به این نتیجه رسید که رابطه‌ای مستقیم و معنادار میان سرمایه اجتماعی و امنیت ملی بخصوص در بعد داخلی، در مطالعه موردی دفاع مقدس است. با توجه به عمق و شعاع این ارتباط به نظر می‌رسد با تمرکز بر سرمایه اجتماعی بیش از سایر سرمایه‌ها به خوبی می‌توان بر مشکلات و مصائب اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی کنونی کشور نیز فائق آمد.

مقتدر و کتابی (۱۳۹۷)، در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و قدرت نرم ایران» نشان داد که سرمایه اجتماعی در ایران به دلایل مختلفی دارای وضعیت مطلوبی نبوده و بر همین اساس امکان بهره‌گیری از آن در راستای قدرت نرم به خوبی فراهم نشد. مولایی آرائی و مهدوی کنی (۱۳۹۵)، در پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل جهت‌دهنده سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس» از طریق مصاحبه با فرماندهان و رزمندگان دوران دفاع مقدس و با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد به تبیین عوامل جهت‌دهنده سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس پرداخته شده است.

خطیبی (۱۳۹۱) اثری با عنوان «کتاب ارزش‌ها در دفاع مقدس» به چاپ رسانده است. این کتاب مشتمل بر چهار فصل پیرامون راهکارهای حفظ و گسترش ارزش‌های دوران جنگ هشت‌ساله ایران و عراق را مورد بررسی قرار داده است. ردادی و افتخاری (۱۳۹۰) در کتاب قدرت نرم سرمایه اجتماعی در اسلام پس از تشریح چارچوب نظری و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، به تجزیه و تحلیل رابطه دین و سرمایه اجتماعی می‌پردازد.

هرچند در چند دهه گذشته، ابعاد مختلف جنگ تحمیلی عراق علیه ایران در آثار نویسندگان و پژوهشگران کشور انعکاس یافته است؛ اما رویکرد معنوی و ایدئولوژیک سرمایه اجتماعی و نقش آفرینی آن در دوران دفاع مقدس، کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ بنابراین، یکی از ویژگی این تحقیق که آن را از سایر پژوهش‌ها متفاوت می‌سازد، پرداختن به آمیختگی فرهنگ دینی و ظرفیت‌های معنوی با سرمایه اجتماعی و تأثیر آن در بسیج توده‌های مردمی به سمت جبهه‌های نبرد با دشمن می‌باشد که به عنوان غنی‌ترین قدرت نرم‌افزاری، پدیده‌ای متمایز در مطالعات جنگ معاصر به شمار می‌آید و از طریق الگوی راهبرد دفاع مردمی و رهبری کاریزمایی امام خمینی، نقش مهمی در هویت ملی ایرانیان داشته است.

۳- روش پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی - تحلیلی و بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها و روش جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای و فیش‌برداری می‌باشد. ضمناً در این تحقیق از نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام نظریه پرداز مشهور آمریکایی بهره‌برداری شده است. همچنین در این پژوهش از نظریه هنجاری نیز بهره جسته است، زیرا نظریه هنجاری بر کاربرد ارزش‌های معنوی خصوصاً بر حاکمیت ارزش‌ها تأکید دارد.

۴- تعریف سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی با تولید هنجار و اعتماد متقابل، اعضای شبکه اجتماعی را به منظور دستیابی به اهداف و منافع مشترک، پیوند می‌دهد (مهدوی، عزیز محمد لو، ۱۳۹۷: ۷). ظرفیت‌ها و قابلیت‌های سرمایه اجتماعی نقش فزاینده‌ای در بسیج نیروهای مردمی و حرکت‌های اجتماعی داشته‌اند. سرمایه اجتماعی را «ماده خام جامعه مدنی» دانسته‌اند.

سرمایه اجتماعی را به صورت کوتاه و ساده‌تر می‌توان چنین تعریف نمود: «وجود روابط عمیق و گسترده میان افراد جامعه». روابط عمیق به معنای وجود اعتماد است و گستردگی روابط در جامعه گرچه ساده و کلی، اما بسیار کاربردی و قابل فهم است و پیچیدگی‌های تعریف علمی را ندارد (کوهکن، ۱۳۸۸: ۱۲۷).

مفهوم سرمایه اجتماعی دارای تأثیر فزاینده‌ای است این مفهوم مثل جرقه‌ای در علوم اجتماعی درخشد و اکنون به حوزه‌های گوناگون سیاست راه یافته است و به صورت روزافزون در رسانه‌های گروهی در حال طرح شدن می‌باشد. (فیلد، ۱۳۹۲: ۸)

پاتنام (۱۹۹۳)، سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از شبکه‌های اجتماعی می‌داند که مشخصه آن‌ها هنجارهای اعتماد و همیاری است. بورديو (۲۰۲۱)، معتقد است سرمایه اجتماعی، مجموعه منابع فیزیکی یا غیرفیزیکی، در دسترس فرد یا گروهی که دارای شبکه نسبتاً بادوامی از روابط نهادینه شده با آشنایی‌های دوجانبه و محترم هستند (ردادی، ۱۳۸۹: ۵۱). کلمن (۱۹۹۰)، سرمایه اجتماعی را جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی می‌داند که کنش‌های منطقی را فراهم می‌سازد. فوکویاما، وجود مشکلات اجتماعی مختلف را نشانه‌ای از نبود سرمایه می‌شناسد و سرمایه اجتماعی را ذخیره جامعه از ارزش‌های مشترک می‌داند. (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰: ۱۵)

۵- چارچوب نظری

رابرت پاتنام، اندیشمند سیاسی و نظریه‌پرداز برجسته آمریکایی، سهم زیادی در گسترش مفهوم سرمایه اجتماعی و مردمی کردن آن دارد (اطهری، ۱۳۹۱: ۱۷۲). نظر به اینکه عناصر معنوی، مؤلفه‌های دینی و گزاره‌های فرهنگی سرمایه اجتماعی نقش مهمی در تحولات سیاسی، اجتماعی و امنیت دهه اول انقلاب خصوصاً در دوران مقدس داشته است، بنابراین، مبنای نظریه این تحقیق برگرفته از رویکرد پاتنام می‌باشد

از نظر پاتنام، سرمایه اجتماعی متشکل از ویژگی‌هایی از یک سازمان اجتماعی چون اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها است که می‌توانند کارایی جامعه را از طریق تسهیل کنش‌های تعاونی بهبود بخشد (پاتنام، ۱۹۹۳: ۱۶۹).

به عقیده پاتنام، عناصر سرمایه اجتماعی، زیربنای اخلاقی جامعه است و موجب تسهیل کنش‌های اجتماعی و کارایی جامعه می‌شود. در دیدگاه پاتنام، شاخص‌های سرمایه اجتماعی عبارت‌اند از:

میزان مشارکت در امور اجتماع محلی و زندگی سازمانی

مشارکت در امور عمومی (مثل رأی‌دادن)

رفتار داوطلبانه

فعالیت‌های اجتماعی غیررسمی (مثل دیدار دوستان)

سطح اعتماد بین افراد

بدین ترتیب شاخص‌های او دارای دو عامل اساسی است:

مشارکت انجمنی و اعتماد. در مجموع، همه سعی پاتنام بر این است که سرمایه اجتماعی را به نحوی تعریف کند بتواند به نحوی ارتباطات سیاسی و تعاملات در این عصر را با توجه به مفهوم سرمایه اجتماعی توصیف نماید. از نظر پاتنام، اشکال سرمایه اجتماعی منابع اخلاقی یک جامعه را تشکیل می‌دهند ... عناصر سرمایه اجتماعی از نظر پاتنام در درون تعریف او از این مفهوم قرار دارند، این عناصر عبارت‌اند از الزامات اخلاقی و هنجارها، ارزش‌های اجتماعی (خصوصاً اعتماد) و شبکه‌های اجتماعی (به‌ویژه انجمن‌های داوطلبانه). از این رو از نظر پاتنام، سرمایه اجتماعی به مشابه هسته‌ای بنیادی است که در طی قرون متمادی در دل تاریخ یک جامعه و تقویت شده و پایه لازم را برای دستیابی آن جامعه به توسعه پایدار فراهم می‌آورد. (ابوالفتحی و نوری، همان: ۶-۷۵)

از دیدگاه پاتنام، ارزش‌ها و عوامل معنوی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است:

ارزش‌های مشترک، دین و مذهب، میزان امنیت اجتماعی، ایدئولوژی و مواردی از این دست در شکل‌دهی سرمایه اجتماعی اهمیت قابل توجهی دارند. اتفاقاتی که برای یک نسل به وقوع پیوسته است (مانند جنگ، رکود اقتصادی، افزایش نرخ طلاق، جایگزینی مظاهر تمدن جدید) با سرمایه اجتماعی رابطه دارد (پاتنام، ۲۰۰۰: ۷۰۹).

از جمله نکات ارزنده‌ای که در اثر پایه‌ای پاتنام بر آن تأکید درخور توجهی رفته، اشاره به عنصر وفاداری به‌عنوان هسته اصلی سرمایه اجتماعی می‌باشد. بررسی‌های علمی نشان می‌دهد که اگرچه نهاد دموکراتیک در ایتالیا به یک‌شکل و معنا وارد شده‌اند، اما نوع مواجهه مردم ایتالیا - در شمال و جنوب - با این نهادها و هنجارها یکسان نبوده است ... عصاره ایده پاتنام این است که نهادها و دموکراتیک برای آنان که به تأثیرگذاری‌شان ایمان بیشتری داشته‌اند، تأثیرات بیشتری - در قیاس آنانی که از ایمان کمتری به آن‌ها برخوردار بوده‌اند - گذاشته‌اند ... به عبارت دیگر نوعی ارتباط متقابل بین مفهوم - مخاطب وجود دارد که بر نتیجه عملیاتی مفاهیم تأثیر می‌گذارد وجود همین ربط روان‌شناختی است که وفاداری را به عنصر نامرئی سرمایه اجتماعی تبدیل می‌سازد (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۸-۳۱۷).

همین رویکرد نیز در حوزه عمل سیاسی - اجتماعی ظهور یافته، آنجا که از راه‌های مدیریت وفاداری - در مقابل راهبردهای اثبات‌گرایانه حذف و یا نادیده‌انگاشتن وفاداری‌ها - سخن می‌گویند.

۶- یافته‌های پژوهش

۱-۶- مؤلفه‌ها و عناصر سرمایه اجتماعی

سیاه‌پوش (۱۳۸۷) در بررسی مطالعات کاربردی خودش، مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی را به شرح زیر معرفی می‌نماید:
 اعتماد: عنصری چون صداقت و رعایت ارزش‌ها را در برمی‌گیرد و شامل (اعتماد به خانواده، دوستان و اقوام، همشهری، اعتماد سیاسی و اعتماد مردم به یکدیگر)
 شبکه روابط: ارتباطات اجتماعی، بده‌بستان بین افراد، مشارکت اجتماعی در قالب گروه‌ها و شبکه‌ها (مشارکت غیررسمی و داوطلبانه در انجمن‌ها و تشکل‌های غیردولتی، انجام فعالیت‌های مذهبی، روابط اجتماعی)
 نمودار ۱. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی (لطفی و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۰)

هنجارها که به دو گونه تعریف می‌شوند:

ایجابی: رعایت هنجارهای مثبت چون صداقت، امانت‌داری، حدیث در کار.
 سلبی: که میزان سرمایه اجتماعی با نرخ جرم سنجیده می‌شود. هرچند میزان جرم بیشتر، سرمایه اجتماعی بیشتر پنداشت از آینده: که در سطح کلان، امیدواری نسبت به اوضاع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را می‌سنجد.
 آگاهی یا اطلاعات: شاخص مهم با ابعاد متعدد مانند: پیگیری اخبار سیاسی، بصیرت اجتماعی و ... را مورد سنجش قرار می‌گیرد (سیاه‌پوش، ۱۳۸۷: ۸-۱۰۷).

۲-۶- جایگاه سرمایه اجتماعی در فرهنگ شیعی - ایرانی

جامعه ایرانی به‌عنوان مردمی موحد و دین‌مدار شناخته شده‌اند. دین و مذهب و به‌خصوص اعتقادات شیعی بر تمامی جنبه‌های فردی و اجتماعی ایرانیان، تأثیرگذار بوده است. با مروری بر تحولات سیاسی - اجتماعی و حرکت‌های مذهبی در ایران به نقش‌آفرینی سرمایه اجتماعی و آمیختگی آن با اسلام سیاسی شیعی، بیشتر آگاه می‌شویم. از قیام سرداران تا جنبش تنباکو، از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی، همگی با الهام از آموزه‌های دینی و برخوردار از ظرفیت‌های معنوی و ایدئولوژیک تشیع انقلابی به وقوع پیوسته‌اند.
 به‌عنوان نمونه، حمید عنایت مواردی از آموزه‌های فرهنگی همچون احیای مفاهیم شیعی نظیر مفهوم شهادت، غیبت و انتظار فرج و به‌طور کلی احیای واقعه کربلا و عاشورا با خمیر مایه این موقعیت برمی‌شمرد (دارا، ۱۳۸۹: ۷۸).

۳-۶- جنگ تحمیلی ۸ ساله عراق علیه ایران نماد عینی جنگ نامتقارن

بررسی و مطالعات جنگ پژوهی بر این مسئله تأکید دارد که جهت گیری جنگ‌ها باهم تفاوت اساسی دارند (قدسی، ۱۳۸۹: ۱۳۴)؛ بنابراین جنگ‌ها را می‌توان به جنگ‌های آزادی‌بخش، جنگ‌های استقلال‌طلب، نبردهای نژادی، قومی و ناسیونالیستی، جنگ‌های سیاسی و جنگ‌های مذهبی یا ایدئولوژیک تقسیم کرد.

کلاوزویتس (۱۹۹۸) معتقد است جنگ، ادامه سیاست است؛ اما با ابزار دیگر.

تجربه تاریخی نشان می‌دهد که بعد از پیروزی هر انقلاب و هم‌زمان با استقرار یک دولت انقلابی و مردمی، جنگ خارجی از بیرون از مرزها بر دولت انقلابی تحمیل می‌شود. زیرا به اعتقاد والت (۱۹۹۵): انقلاب‌ها سطح ابهام و تهدیدات متصور را هم در میان رژیم‌های جدید و هم در میان همسایگان افزایش می‌دهند، احتمال قوی وجود دارد که ظهور رژیم‌های انقلابی جدید، توازن قدرت و انتظارات پیشین را برهم بزند و به منازعات بین‌المللی منجر شود (والت، ۱۹۹۶: ۲۱۰؛ همتی و دلاوری، ۱۳۹۴)

در نبرد نامتقارن و جنگ نابرابر در یک عرصه، نیروها و عناصر قدرتمند و مجهز قرار دارند و در جبهه‌های دیگر، نیروها و عناصر ضعیف با کمترین امکانات در عرصه نبرد قرار می‌گیرند.

اخیراً «جنگ نامتقارن» وارد فرهنگ سیاسی و ادبیات دفاعی - امنیتی شده است... نیروهای ضعیف‌تر، بر جنبه‌های معنوی - مذهبی با ظرفیت‌های مردمی و بسیج نیروهای اجتماعی با نهادهای مدنی تکیه دارند. قرار دارند و با کمترین هزینه فیزیکی و نظامی، به دنبال دستیابی به اهداف راهبردی است.

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران از نظر انگیزه و فلسفه به وقوع پیوستن آن با سایر جنگ‌ها و منازعات منطقه‌ای و بین‌المللی، کاملاً متفاوت بود. زیرا صدام حسین رئیس رژیم متجاوز عراق با پشتیبانی قدرت‌های جهانی و ناسیونالیسم عرب، جنگ بسیار گسترده‌ای را با پشتوانه سیاسی، نظامی، مالی و تبلیغاتی آمریکا، غرب و رژیم‌های عربی منطقه، به دولت انقلابی و مردم ایران که تازه به آزادی و استقلال دست یافته و با مشکلات سیاسی، اقتصادی و امنیتی مواجه بودند، آسیب فراوانی رساندند. اما آمیختگی آموزه‌های دینی و روحیه انقلابی مردم ایران با رهبری کاریزمایی امام خمینی در برابر ارتش متجاوز عراق، جلوه‌ای از مقاومت و پایداری حماسی پدید آوردند که به هیچ‌کدام از جنگ‌های معاصر در جهان شباهت نداشت؛ بنابراین، انگیزه وقوع جنگ عراق علیه ایران، جنبه سیاسی و ایدئولوژیک داشت.

در نبردهای نامتقارن عامل روحیه و ارتباطات اجتماعی نقش اساسی در پیروزی ایفا می‌نمایند و می‌توانیم جنگ تحمیلی عراق علیه ایران را نیز از این نمونه جنگ‌ها محسوب کنیم؛ چراکه علی‌رغم نابرابری ایران و عراق در این جنگ روحیه بالای رزمندگان در کنار صمیمیت و اعتماد آن‌ها باعث شکل‌گیری فضایی آکنده از اعتماد و ایثار می‌شد و معادلات منطقی و عقلانی را در این جنگ بر هم می‌زد (شهرام نیا و خدای، ۱۳۸۸: ۸). بعد از پایان جنگ با ایران در ۱۹۸۸ چالش‌هایی جدیدی فراوی نظم کنترلی صدام به وجود آمد (حیدری بنی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۳۸). جنگ هشت‌ساله ایران و عراق وابسته به عوامل زیادی است که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴-۶- عوامل شکل‌گیری جنگ هشت‌ساله ایران و عراق

ساختار سیاسی و حکومتی عراق، امنیت داخلی خود را همواره از راه به‌کارگیری مخصوص روابط نظامیان با حکومت حفظ کرده است صدام حسین از طریق سرکوب مخالفان داخلی با محور قراردادن حزب بعث در رأس رژیم عراق از طریق استفاده از روش‌های خشونت‌آمیز، فرصت هرگونه جسارت و اعتراض را از نظامیان سلب کرده بود تا پایه‌های حکومت خود را حفظ نماید؛ بنابراین در طول دوران جنگ با متمرکز نمودن قدرت، بستر لازم را برای ایدئولوژی نمودن جنگ تحمیلی علیه ایران آماده کرد.

در چنین شرایطی، آشوب‌ها و ناامنی‌ها به‌خصوص در مناطق مرزی، بخش زیادی از کشورمان را با بحران مواجه کرده بود. ارتش ایران نیز تقریباً متلاشی و ازهم‌پاشیده بود و توان نظامی و آمادگی لازم را برای جنگ نداشت. تعدادی از فرماندهان ارتشی وابسته به رژیم شاه، فراری یا از کار برکنار شده بودند و به علت تحریم نظامی و اقتصادی ایران، برخی از تسلیحات و تجهیزات نظامی به دست ارتش نرسیده بود.

رژیم متجاوز عراق با فرصت‌طلبی و با شعار نالیسم عربی و برانگیختن احساسات اعراب منطقه و به بهانه اختلافات مرزی در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ حملات گسترده‌ای را آغاز و بخش‌هایی از مناطق مرزی ایران را تصرف نمود. تحمیل جنگ تحمیلی بر نظام نوپای انقلابی، آن‌هم به صورت کاملاً نابرابر، باز یادآور تقابل اراده و رویارویی دو چهره سخت‌افزاری و نرم‌افزاری قدرت بود. در یک‌سو حزب بعث است به نمایندگی از کشورهای مرتجع منطقه و با شعار دفاع از امت عربی و با حمایت همه‌جانبه آن‌ها و آمریکا و غرب و حتی شوروی قرار داشت و در سوی دیگر کشوری تنها و مظلوم و حق‌خواه که جز اتکا به خدا و اعتماد به نفس چیز دیگری غیر از امکانات داخلی نداشت. (محمدی، ۱۳۷۹: ۱۰۰-۹۹)

۱-۴-۶- حضور گسترده و پرشور مردم در جبهه‌ها

در سایه معنویت ایجادشده در کشور و معنویت موجود در جبهه‌های جنگ، زمینه‌های حضور گسترده مردم در جبهه‌ها نیز عملاً مهیا شد. در پشت جبهه‌ها نیز، مردم علی‌رغم تنگناها و مشکلات اقتصادی فراوان، کمک‌های نقدی، جنسی، خدماتی و پشتیبانی خود را راهی جبهه‌های نبرد می‌کردند (فصیحی، ۱۳۸۹). سرازیر شدن موج خروشان مردم خداجو به سمت جبهه‌ها، برخاسته از ایمان و اعتقادات مذهبی جامعه ایرانی است.

امام خمینی (ره) نیز به عنوان رهبر سیاسی، مرجع دینی و فرمانده کل قوا با قدرت ایمان و تقویت روحیه مذهبی، ترویج فرهنگ عاشورا و روحیه شهادت‌طلبی و خصوصاً فراخوان عمومی، بستر دفاع ملی را فراهم ساخت و روند پیروزی رزمندگان را شتابان نمود و بانفوذ معنوی و روایت‌پرداز عرفانی، تحول روحی را در میان توده‌های مردم پدید آورد.

۲-۴-۶- نقش آفرینی رویکرد معنوی سرمایه اجتماعی در عرصه دفاع مقدس

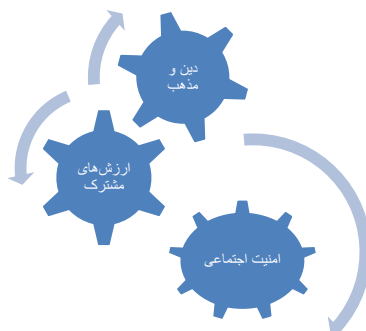
مشارکت فعال و حضور پرشور توده‌های مردم ایران در جبهه‌های جنگ، در نتیجه ایمان به خدا و باورهای دینی به‌ویژه بهره‌مندی از آموزه‌های تشیع انقلابی، روحیه معنوی و صفات والای انسانی، جان‌فشانی و جهاد در راه خدا با وحدت و همبستگی ملی، باشکوه‌ترین حماسه را خلق نمودند که در طول دویست سال گذشته بی‌سابقه بوده است.

از آنجاکه آموزه‌های دینی و مؤلفه‌های معنوی سرمایه اجتماعی نقش اساسی در تحولات جنگ هشت‌ساله ایران و عراق به‌خصوص پیروزی‌های فرماندهان و رزمندگان ایرانی داشته است، بنابراین با الهام از شاخص‌های «رابرت پاتنام» یعنی: دین و مذهب، ارزش‌های مشترک، امنیت اجتماعی و ... نقش آفرینی ظرفیت‌های معنوی سرمایه اجتماعی در عرصه دفاع مقدس تجزیه و تحلیل می‌گردد:

الف- دین و مذهب

بدون تردید، ریشه‌ها و عوامل کنش‌های اجتماعی و حرکت‌های مردمی در جامعه ایرانی را باید در سازوکار دین و مذهب به‌خصوص آموزه‌های دین اسلام جستجو کرد؛ زیرا دین اسلام، گرایش سیاسی و اجتماعی دارد و در فرهنگ شیعه نیز، سیاست و مذهب باهم درآمیخته است (علینی، ۱۳۹۱)؛ بنابراین دارای کنش سیاسی و روحیه مبارزه با ظلم و ستم است.

نمودار ۲. ظرفیت‌های معنوی سرمایه اجتماعی در عرصه دفاع مقدس

باورهای دینی رزمندگان اسلام را باید از مهم‌ترین و اساسی‌ترین عوامل معنوی و فرهنگی تأثیرگذار در آفرینش «حماسه دفاع مقدس» و در آغوش کشیدن پیروزی‌های سترگ و افتخارآفرین آن برشمرد ... خاستگاه وظایف و مسئولیت‌هایی که رزمندگان اسلام احساس می‌کردند و نیز ارزش‌های اخلاقی که به آن‌ها پایبند بودند، باورها و اعتقادات دینی آنان بود... باورهای ژرف دینی، رزمندگان مؤمن را داوطلبانه و مشتاقانه به جبهه‌های نبرد روانه می‌کرد. به آنان روح شجاعت، شوق نبرد و امید به پیروزی ارزانی می‌داشت، به ایثار و فداکاری و ازجان‌گذشتگی‌شان معنا و مفهوم می‌داد و شهادت را در کامشان گوارا می‌ساخت. به‌راستی اگر رزمندگان اسلام بر اساس ایمان و اعتقاد ژرف خود پا به عرصه جنگ و دفاع می‌نهادند، آیا هرگز جلوه‌های پرشور ایثار و فداکاری و حماسه‌های ماندگار و کم‌نظیر دوران معاصر آفریده می‌شد؟ (پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ج اول، ۱۳۸۷: ۶۷)

۱-۲-۴-۶- کارکردهای دین و مذهب در دوران دفاع مقدس

۱- ایمان به خدا

سرچشمه باورهای دینی و اعتقادات اسلامی، ایمان و باور قلبی به خداست که به انسان مؤمن و توان روحی و صبر و حوصله فراوانی می‌بخشد و در برابر مشکلات زندگی به یاری او می‌شتابد و در عرصه دفاع مقدس بر پیشرفته‌ترین جنگ‌افزارهای دشمن برتری یافت. عنصر ایمان به خدا مهم‌ترین عامل مقاومت و پیروزی رزمندگان به شمار می‌رود. خداواری موجب تعالی روح، آرامش روانی و قوت قلب انسان مؤمن و مجاهدین راه خدا می‌شود. رزمندگان دفاع مقدس نیز در میدان جهاد به خدا تکیه می‌کردند و با تمام وجود، در ذکر و یاد خدا ذوب می‌شدند. تقریباً در وصیت‌نامه همه شهدای جنگ تحمیلی، تأکید بر عبودیت و بندگی، ذکر و یاد خدا و دلدادگی به خدا و ایثار جان برای حفظ دین خدا سفارش شده است.

۲- امدادهای غیبی

منظور از امدادهای غیبی، کمک‌های ناپیدا و نامرئی خداوند و جلوه‌ای از یاری و نصرت الهی است که به‌صراحت در قرآن کریم و آیات متعدد به آن اشاره شده است و در فرهنگ اسلامی به‌عنوان یک سنت و قانون قطعی است که در میان ناباوری‌ها، نجات‌بخش مؤمنان و مجاهدان راه خدا به شمار می‌آید و یکی از عوامل معنوی و ازجمله عوامل پیروزی رزمندگان ایرانی - به‌ویژه در شرایط سخت نظامی و بن‌بست نظامی - محسوب می‌شود. در تمامی صحنه‌های گوناگون و خطرناک دفاع مقدس، بدون امداد الهی و یاری خداوند، پیروزی رزمندگان ناممکن بود چون‌که رزمندگان بارها در میدان جنگ با تمام وجود، یاری خداوند و امدادهای غیبی را مشاهده و درک نموده‌اند و در خاطرات و وصیت‌نامه‌های خود توصیف نموده‌اند.

۳- عبادت و رازونیز باخدا

عبادت و رازونیز باخدا آرام‌بخش دل‌هاست. در فرهنگ و معارف اسلامی، نماز ستون دین و زیربنای همه عبادات می‌باشد قرآن کریم یکی از اسرار نماز را یاد خدا می‌داند. رزمندگان ایرانی، با دعا و نیایش و عبادت خالصانه نه‌تنها درد و رنج و سختی‌های مناطق جنگی تحمل می‌کردند؛ بلکه هر لحظه خود را به بارگاه الهی نزدیک می‌دانستند و احساس شادابی و نشاط معنوی می‌نمودند. رزمندگان جنگ تحمیلی عراق علیه ایران نیز در قرارگاه‌ها، پایگاه‌ها و حتی خطوط مقدم جبهه‌های جنگ بازنده نگه‌داشتن یاد خدا، دعا و اقامه نماز به‌خصوص نماز شب بر قدرت روحی و معنوی خویش می‌افزودند. هرگاه فرماندهان و رزمندگان با موانع و مشکلات پیچیده و دشوار نظامی مواجه می‌شدند با توسل به درگاه الهی، رازونیز خالصانه باخدا، زمزمه‌های عارفانه و شب‌زنده‌داری از خداوند قادر و توانا مدد می‌جستند.

۴- تحول درونی و خودسازی

تحول روحی، خودسازی معنوی و دگرگونی درونی رزمندگان نیز یکی از زیباترین جلوه‌های عرفانی آموزه‌های دین اسلام است بازگشت به ارزش‌های اسلام و گرایش به اخلاق و معنویت در میان جامعه ایرانی و نسل جوان، یکی معجزات انقلاب اسلامی و از شگفتی‌های

دوران جنگ هشت‌ساله ایران و عراق محسوب می‌گردد. در جریان تحولات جنگ ایران و عراق، بیانات عرفانی، پیام‌ها و اعلامیه‌های شورانگیز امام خمینی (ره) زمینه خودسازی و تحول درونی در میان توده‌های مردم به‌خصوص جوانان مذهبی و رزمندگان را آماده می‌کرد. تقویت حالات معنوی در میان نیروهای رزمنده مانند تزکیه نفس، توکل به خدا، روحیه ایثارگری و فداکاری، اعتقاد قلبی به حیات جاوید و شوق به شهادت در راه خدا، نمونه‌هایی از تحول درونی مردم ایران به‌خصوص جوانان رزمنده در جنگ می‌باشد که تأثیر عمیقی در هم‌افزایی قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران گذاشت.

امام خمینی (ره) نوع کنش‌گری جامعه در جبهه‌های جنگ را همچون انقلاب اسلامی، ناشی از تحول روحی و معنوی ایرانیان می‌دانستند: این جوان‌های بسیار عزیز که در سطح کشورند که ناگهان با یک جهش برق‌آسای معنوی و روحی، یک‌شبه ره صدساله را پیمودند. این تحول عظیم معنوی با این سرعت بی‌سابقه به جز عنایت پروردگار مهربان و عاشق پرور نتوان توجیه کرد (صحیفه امام، ج ۱۷: ۳۰۴-۵ در پورسعید ۱۳۹۱: ۲۴)

بررسی و مطالعه یادداشت‌ها، خاطرات و وصیت‌نامه‌های فرماندهان و رزمندگان، گویای تکامل روحی، تسکین قلبی و اخلاص در عمل و رفتار آن‌ها در سطح جبهه‌هاست.

ب- ارزش‌های مشترک و کارکرد آن‌ها در حوزه دفاع مقدس

ارزش‌های مشترک تأثیر عمیقی در مناسبات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه دارند و موجب جامعه‌پذیری افراد و تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری فرد نسبت به سرنوشت جامعه خویش است. ارزش‌ها، شالوده فرهنگ هر ملتی است و نقش مهمی در ماندگاری هویت ملی یک جامعه را بر عهده دارد.

نمودار ۳. ارزش‌های مشترک در دوران دفاع مقدس

در مکتب اسلام آنچه زمینه کمال و سعادت انسان را فراهم می‌کند، ارزش محسوب می‌شود، ارزش‌های مشترک کاربرد وسیعی در میان جامعه اسلامی دارند و هنگامی که در راه رضایت خدا و در جهت حفظ آرمان‌های اسلامی باشند، مقدس می‌شوند. ارزش‌های مشترک نقش مهمی در حفظ وحدت ملی و همبستگی اجتماعی به‌ویژه افزایش سرمایه اجتماعی دارند. مهم‌ترین و اثرگذارترین ارزش‌های مشترک در دوران دفاع مقدس عبارت‌اند از:

۱- اعتقاد به امامان معصوم (ع)

امامت و رهبری مردم، مسئولیتی الهی به‌منظور پاسداری از شریعت حضرت محمد (ص) و اجرای احکام دین خداست. از نظر مذهب شیعه، امامت و پیشوایی مسلمین بعد از پیامبر (ص) بر عهده امام علی (ع) و یازده فرزندش می‌باشد. مذهب شیعه در عصر صفوی به‌عنوان مذهب رسمی کشور شناخته‌شده است اسپوزیتو (۱۳۹۳) معتقد است: شیعه در نگاهی انتقادی، معتقدات رهبری و نهادهای شیعه نقش مهمی در سیاست ایران داشته و اسلام شیعی از آغاز باسیاست آمیخته بود، چنان‌که می‌توان گفت تاریخ و معتقدات شیعه زیربنای ایدئولوژی انقلابی مدرن را تشکیل داده است (اسپوزیتو، ۱۳۹۳: ۳۳).

یکی از باورهایی که نه تنها در ابعاد زندگی فردی و اجتماعی مؤمنان بلکه در پیروزی‌های رزمندگان و مقاومت و پایداری آنان در جنگ تحمیلی تأثیر زیادی داشته است اعتقاد قلبی به ولایت پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع) است. در آیاتی از قرآن کریم و در برخی از روایات، نسبت به محبت و دوستی اهل بیت پیامبر (ص) و عشق‌ورزیدن به آن‌ها تأکید شده است؛ بنابراین در فرهنگ شیعه، امامان

معصوم را همچون پیامبر (ص)، پیشوا و الگوی خود می‌دانند. فرماندهان و رزمندگان ایرانی نیز از عمق جان به ولایت امامان معصوم (ع) ایمان و اعتقاد راسخ داشتند و موجب توانمندی روحی و تقویت روانی آن‌ها در میدان‌های نبرد با دشمن می‌گردید. کمتر عملیاتی را در دفاع مقدس می‌توان یافت که رمز و اعلام شروع آن نام اهل‌بیت (ع) نباشد. فرماندهان با گفتن یا رسول‌الله، یا علی بن ابی‌طالب، یا فاطمه الزهرا، یا حسین، یا امام جعفر صادق، یا موسی‌بن‌جعفر، یا جوادالائمه یا مهدی ادرکنی و ... عملیات افتخارآفرین را آغاز می‌کردند و رزمندگان اسلام با شنیدن این نام‌های نورانی، صاعقه‌وار بر خصم هجوم می‌آوردند و طومارشان را در هم می‌پیچیدند. نقش‌بستن نام و یاد اهل‌بیت (ع) بر روی پرچم‌ها، پیشانی‌بندها، تابلو نوشته‌ها و درودیوار جبهه‌ها و نیز بر لب داشتن ذکر و سجایای آنان در قالب اشعار و منظومه‌ها، همه، نشانگر مودت وافر و ژرف رزمندگان اسلام به ایشان است (پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ج اول، ۱۳۸۷: ۱۰۳).

۲- همبستگی و انسجام ملی

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و چند ماه پس از تشکیل دولت موقت، ناآرامی‌های داخلی توسط گروه‌های ضدانقلاب آغاز گردید. آن‌ها به تضادهای قومی و نژادی دامن زدند و با شعارهای تحریک‌آمیز خواهان خودمختاری و جدایی‌طلبی از کشور شدند. آن‌ها با درگیری مسلحانه و حرکت‌های گریز از مرکز، تمامیت ارضی کشور و به‌خصوص انسجام ملی را مورد تهدید قرار دادند اما با آغاز جنگ و حملات ارتش عراق به سرزمین ایران، اختلافات قومی و تضادهای نژادی کنار رفت و مردم ایران صرف‌نظر از هر دین و مذهب با «وحدت و همبستگی ملی» - به‌عنوان کلیدی‌ترین ارزش اجتماعی - به دفاع از میهن برخاستند و برای بیرون‌راندن دشمن با ایثار جان و مال خویش، زیباترین حماسه وحدت ملی را خلق کردند. حمله ارتش عراق سال ۵۹ واکنش جمعی مردم ایران را در پی داشت و در قالب این واکنش جمعی با افزایش کارکرد روحیه جمع‌گرایی و نفی روحیه فردگرایی، شکاف‌های قومی و مذهبی در ایران دهه ۶۰ کم‌رنگ شد و عزم ملی برای مقاومت شکل گرفت (مولایی آرانی و دیگران، ۱۳۹۵: ۸۶).

۳- روحیه صبر و مقاومت

تهاجم گسترده ارتش عراق به ایران و اشغال بخش‌هایی از سرزمین کشورمان، عکس‌العمل اقشار مختلف مردم و طبقات اجتماعی را به دنبال داشت و اراده ملی برای مقاومت در برابر دشمن متجاوز شکل گرفت و نیروهای رزمنده با فداکاری و جان‌فشانی، بزرگ‌ترین حماسه را در تاریخ جنگ‌های ایران آفریدند.

مقاومت و ایستادگی درس زندگی بود که دفاع مقدس مردمی برای کشور ایران به ارمغان آورد. پایداری و مقاومت بیش از ۲۸۰۰ روز در برابر دشمن نابرابر، نشانه ایستادگی فوق‌العاده و غیرقابل‌تصور با مقیاس‌های عقلانی و مادی دکتترین‌های نظامی بود که بار دیگر، ظرفیت بسیار بالای مردم ایران در صحنه‌های مختلف به اثبات رساند. ملت ایران از جمله ملت‌های سربلندی نام‌گرفته که توانسته بود در طول ۹۵ ماه دوران دفاع مقدس در برابر قدرت‌های غرب و شرق و حمایت‌های مختلف مادی و معنوی از سوی کشورهای منطقه و جهان از رژیم عراق می‌شد، مقاومت کند. (شعبانی سارویی، ۱۳۸۴: ۱۳۶)

ج - امنیت اجتماعی

امنیت اجتماعی یکی از ارکان مهم سرمایه اجتماعی به شمار می‌رود؛ بنابراین، تقویت سرمایه اجتماعی به گسترش و پایداری امنیت اجتماعی کمک می‌کند. امنیت اجتماعی، مجموعه‌ای از برنامه‌ها، قوانین و راهکارهایی است که جامعه را در برابر هرگونه تهدید مانند جنگ، آشوب، جرم و خشونت در امان می‌دارد. امنیت اجتماعی هنگامی مطلوب است که اطمینان‌بخش باشد.

یکی از راه‌های مهم افزایش سرمایه اجتماعی در جامعه، تقویت هنجارهای اجتماعی است (پناهی و امینی، ۱۳۹۰: ۷۰). هنجارها موجب تقویت همیاری، انسجام‌بخشی و کاهش کنترل رسمی شهروندان می‌گردد و به این صورت امنیت اجتماعی را تقویت می‌نماید. در جامعه دینی ایرانی تقویت هنجارهای اعتمادساز دینی می‌تواند کمک مؤثری در جهت افزایش سرمایه اجتماعی تلقی شود. (ردادی،

۲-۲-۴-۶- راهبرد دفاع مردمی، مهم‌ترین کارکرد امنیت در عرصه دفاع مقدس

جنگ عراق علیه ایران، بزرگ‌ترین تهدید علیه امنیت اجتماعی بود که مردم ایران از هر مذهب و نژادی را در قالب راهبرد دفاع مردمی در راستای دفاع از هویت ملی و آرمان‌های انقلاب اسلامی، متحد ساخت. نیروهای مردمی در سازمان بسیج با استفاده از قدرت نرم‌افزاری و آموزه‌های دینی، انسجام یافتند در واقع، دغدغه امنیت اجتماعی، موجب اتحاد و یکپارچگی ملت ایران در برابر تهاجم دشمن گردید. بدون تردید، در روند پیروزی‌های رزمندگان ایرانی در جبهه‌ها و تحقق امنیت ملی، ارزش‌های بنیادین همچون جهاد و شهادت، ایثار و فداکاری و... نقش آفرین و سرنوشت‌ساز بودند (صالح‌نیا و بختیاری، ۱۳۹۷: ۲۵۸). یکی از دستاوردهای سیاسی - اجتماعی و دفاعی جمهوری اسلامی ایران، سازمان‌دهی اقشار مختلف جامعه تحت عنوان بسیج بود که به فرمان امام خمینی (ره) تشکیل گردید و به ارتش بیست‌میلیونی شهرت یافت و مهم‌ترین هدف این نهاد مردمی، ایجاد آمادگی دفاعی به منظور مقابله با تهدیدات نظامی دشمنان و پاسداری از آرمان‌های انقلاب بود.

یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در امنیت اجتماعی، بهره‌گیری از ظرفیت نرم‌افزاری بسیج و نقش آفرینی آن‌ها در دفاع مقدس است. نهاد مردمی بسیج با استفاده از ظرفیت‌های فراوان مردمی و شاخص‌هایی چون ایثار و فداکاری، شهادت‌طلبی و ازجان‌گذشتگی در راه دین، اخلاص و ساده‌زیستی و ... محبوبیت و جایگاه ویژه‌ای در میان طبقات مختلف جامعه ایران به دست آورد. نیروهای بسیجی در عرصه دفاع مقدس، تأثیرگذارترین سرمایه ملی و کارآمدترین قدرت نرم‌افزاری جمهوری اسلامی را به نمایش گذاشتند و علاوه بر حفاظت از امنیت اجتماعی، تحت تأثیر نفوذ معنوی و شخصیت کاریزما امام خمینی نقش اساسی در عملیات نظامی علیه ارتش متجاوز عراق و فرایند جنگ هشت‌ساله بر عهده داشتند. هر نیروی بسیجی، نماد ایدئولوژیک دفاع از انقلاب و مقابله با نیروهای مهاجم خارجی محسوب می‌شد. نیروهای بسیج نه تنها جلوه‌هایی از وفاداری به انقلاب را در دستور کار قرار دادند بلکه وفاداری ایدئولوژیک آنان منجر به شکل‌گیری فرایندی شد که به موجب آن، حماسه کربلا و اسطوره عاشورا یکی دیگر از قالب‌های گفتمانی - ایدئولوژیک آنان در دفاع مقدس محسوب می‌شد. (پوستین چی و متقی، ۱۳۹۰: ۱۲۱)

۵-۶- تأثیر اندیشه امام خمینی (ره) در بسیج سرمایه اجتماعی و فرایند دفاع مقدس

امام خمینی (ره) به‌عنوان رهبر و نظریه‌پرداز انقلاب اسلامی و بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران توانست با استفاده از ظرفیت‌های معنوی مذهب تشیع و سیاست‌های امامان معصوم (ع) و به‌ویژه مقبولیت مردمی و جایگاه مرجعیت دینی و فرماندهی کل قوا، فرمان جهاد در راه خدا، مشارکت مردم در عرصه دفاع از میهن اسلامی و مقاومت در مقابل رژیم متجاوز عراق را صادر نماید و با اعتمادبه‌نفس بالا، سرمایه اجتماعی خفته جامعه ایرانی را بیدار کرد.

امام خمینی (ره) را می‌توان در زمره رهبرانی دانست که علاوه بر ایفای نقش‌های مختلف رهبران سیاسی کشور در زمان جنگ، کارکردهای متنوعی را نیز در عرصه رهبری جنگ به اجرا گذاشت. جنگ را سیاست‌گذاری و هدف‌گذاری کرد، مسیر تحولات آن را کنترل کرد، بر فرایند تصمیم‌گیری‌های مربوط به جنگ نظارت کرد در لحظات بحرانی به جامعه و مسئولین روحیه بخشیده و از همه مهم‌تر، مردم را به مشارکت در جنگ فراخواند و با ابتکار، روند اعزام نیروهای مردمی به جبهه‌ها را تضمین نمود. (حسینی، ۱۳۸۳: ۹)

امام خمینی (ره) در جایگاه رهبری سیاسی و مرجع دینی باتوجه به مدیریت کاریزماتیک و جذابیت‌های معنوی، به‌عنوان هماهنگ‌کننده اصلی بسیج توده‌های مردمی، هدایت استراتژی جنگ را هوشمندانه و با شجاعت بر عهده گرفت. مهارت بی‌نظیر امام در ترکیب مدیریت سیستماتیک و مدیریت کاریزمایی توانست از طریق گفتمان دینی، بحران‌های داخلی و بین‌المللی ناشی از جنگ را به‌خوبی کنترل و نظارت کند و محافل سیاسی - نظامی و به‌ویژه تنورسین‌های دنیا را به شگفتی وادار نمایند.

به اعتقاد پورسعید (۱۳۹۱)، امام خمینی جنگ تحمیلی از سوی عراق را به‌عنوان بزرگ‌ترین تهدید سخت‌افزاری، از طریق «روایتگری» که نوع کنش کلامی و یکی از تکنیک‌های شیوه دفاع ملی است، مدیریت نمود ... روایت معنوی / مذهبی امام از جنگ، نوعی همانندی تام با روایت ایشان از رخداد انقلاب اسلامی داشت مطابق این روایت، چون حضور در این کنش جمعی برای خداست خداوند هم نصرت می‌دهد و پیروزی را باید از او دانست. (پورسعید، ۱۳۹۱: ۲۹-۸)

نتیجه

در پژوهش حاضر به این نتیجه رسیدیم که رژیم جنگ افروز عراق در هنگام تجاوز به کشورمان از نظر نظامی، اقتصادی و مالی برتری فاحشی نسبت به ایران داشت و از طرف آمریکا، قدرت های غربی و ناسیونالیسم عرب، حمایت و پشتیبانی می شد؛ اما در این تحقیق، آشکار گردید که آموزه های دینی و ظرفیت های معنوی سرمایه اجتماعی، تأثیرگذارترین نقش را در روند پیروزی های ایران در دوران دفاع مقدس داشته اند. زیرا هرچند که جنگ به عنوان پدیده ای ناخوشایند شناخته شده است؛ اما آنچه موجب شده تا جنگ تحمیلی هشت ساله عراق علیه ایران را متمایز گردد و نماد سرافرازی و افتخار ملت ایران قرار گرفته است، ناکامی دشمن در رسیدن به اهداف تجاوزکارانه اش می باشد. با توجه به تجربیات تلخ چند صدسال گذشته و در نتیجه تهاجم بیگانگان، شکست های متعدد نظامی موجب تحقیر و انزوای مردم ایران شده بود؛ اما در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران برای اولین بار و بعد از دوستان سال، حتی یک وجب از خاک ایران از دست نرفت.

درواقع، بهره مندی فرماندهان و رزمندگان از آموزه های اسلام سیاسی شیعی و باورهای عمیق دینی، پیروی از سیره امامان معصوم به ویژه نهضت عاشورا و حماسه کربلا، همچنین برخورداری رزمندگان ایرانی از قدرت معنوی و امیدواری به امدادهای غیبی که امام خمینی آن را جهش برق آسای معنوی و روحی توصیف نموده است، مهم ترین عوامل پیروزی در عرصه دفاع مقدس به شمار می روند. در همین راستا، نقش بی بدیل امام خمینی (ره) به عنوان رهبر سیاسی و فرماندهی کل قوا، برجسته و سرنوشت ساز بوده است. امام خمینی با بهره گیری از فرهنگ دینی و تکیه بر قدرت ایمان، تقویت روحیه خداآوری و خصوصاً ترویج فرهنگ عاشورا با فراخوان عمومی، بستر دفاع ملی در برابر تجاوز دشمن را فراهم ساخته و روند پیروزی رزمندگان را شتابان نمود. آمیختگی فرهنگ دینی و روحیه مقاومت و دفاع مردمی در برابر تجاوز دشمنان، جلوه ای از جنگ را پدید آورد که شاید در مقایسه با سایر جنگ های معاصر، تفاوت اساسی داشته است.

سرانجام، جمهوری اسلامی ایران با سربلندی جنگ را به پایان رساند و دشمن متجاوز به پشت مرزها عقب نشینی کرد و ایران توانست در حوزه دیپلماسی منطقه ای و بین المللی، نقش آفرینی و تصمیم سازی نماید.

منابع

- اسپوزیتو، جان، ال (۱۳۹۳)، *انقلاب ایران و بازتاب جهانی آن*، ترجمه محسن مدیر شانه چی، تهران، انتشارات باز
- افتخاری، اصغر و همکاران (۱۳۸۹)، «قدرت نرم و سرمایه اجتماعی»، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)
- پژوهشکده تحقیقات اسلامی (۱۳۸۷)، قم، انتشارات زمزم هدایت
- جوادی، ریحانه (۱۳۹۵)، *جستارهای در سرمایه اجتماعی ایران*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
- خطیبی، محمد (۱۳۹۱)، *ارزش ها در دفاع مقدس*، تهران: انتشارات زمزم هدایت وابسته به پژوهشکده علوم اسلامی امام صادق (ع).
- ردادی، محسن و اصغر افتخاری (۱۳۹۰)، «منابع قدرت نرم سرمایه اجتماعی در اسلام»، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- *صحیفه امام*، مجموعه آثار امام خمینی، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۸
- فیلد، ف جان (۱۳۹۲)، *سرمایه اجتماعی*، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضوانی، تهران، انتشارات کوثر.
- ابوالفتحی، محمد و مختار نوری (۱۳۹۲)، «تأثیر سرمایه اجتماعی بر افزایش قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش نامه انقلاب اسلامی، سال دوم، شماره ۶.
- اطهری، سید حسین (۱۳۹۱)، «تأثیر رهبری امام خمینی (ره) بر سرمایه اجتماعی در جریان انقلاب اسلامی ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش نامه انقلاب اسلامی، سال اول، شماره ۴.
- پناهی، محمدحسین و اشرف امینی (۱۳۹۰)، «دولت رانته، اقتصاد دولتی، فرهنگ سیاسی و سرمایه اجتماعی در ایران (۱۳۶۸

- پورسعید، فرزاد (۱۳۹۱)، «امام خمینی (ره) و مدیریت نرم دفاع ملی، مطالعه موردی جنگ تحمیلی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۵۷.
- پوستین چی، زهره و ابراهیم متقی (۱۳۹۰)، «زبان سیاسی مقاومت اسلامی در سیاست بین‌الملل»، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره نخست، شماره یکم.
- حسینی، حسین (۱۳۸۳)، «رهبری و بسیج اجتماعی در جنگ: نمونه دفاع مقدس»، فصلنامه سیاست دفاعی، سال دوازدهم، شماره ۴۷.
- حیدری بنی، عزت‌الله عزتی، محمدرضا حافظ‌نیا، حیدر لطفی (۱۳۹۸)، «ریشه‌های بحران ژئوپلیتیکی عراق و تداوم مقاومت ضد ژئوپلیتیکی کردی»، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شماره سی و هشتم، صفحه ۱۵۶-۱۲۹.
- دارا، جلیل (۱۳۸۹)، «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در موقعیت جریان اسلام‌گرا»، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، سال هفتم، شماره ۲۱.
- رحمانی، غلام‌عباس؛ محسن هادی طحان؛ اعظم عالی‌شوندی و الهه صادقی (۱۴۰۰). «سرمایه‌های اجتماعی و معنوی دفاع مقدس، دو فصلنامه مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، دوره ۳، شماره ۲، صفحه ۲۸۰-۲۴۵.
- ردادی، محسن (۱۳۸۷)، «سرمایه اجتماعی و امنیت اجتماعی»، راهبرد یاس، شماره ۱۶.
- سیاه‌پوش، امیر (۱۳۸۷)، «فرا تحلیل مطالعات سرمایه اجتماعی در ایران»، راهبرد فرهنگ، شماره سوم.
- ساکی زاده، مراد (۱۳۸۶)، «بررسی جامعه‌شناسی عوامل مؤثر بر موقعیت‌های ایران در جنگ با عراق»، مدیریت نظامی، شماره ۲۸.
- شعبانی ساروئی، رمضان (۱۳۸۴)، «استراتژی دفاع مردمی و تأثیر هویتی آن»، فصلنامه مطالعات ملی، سال ششم، شماره ۳.
- شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰)، «سرمایه اجتماعی، مفاهیم اصلی و چارچوب نظری»، فصلنامه علمی و پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ۱، شماره ۲.
- شهرام نیا، امیرمسعود و فرزانه السادات خدای (۱۳۸۸)، «تحولات جدید ایران و جهان»، قزوین، نخستین همایش بین‌المللی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی.
- صالح‌نیا، علی و حسین بختیاری (۱۳۹۷)، «اولویت‌بندی تهدیدات امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP)»، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۸، شماره ۲۷، صص: ۲۷۷-۲۵۵.
- علینی، محمد (۱۳۹۱). سرمایه اجتماعی در آموزه‌های اسلامی. قم: بوستان کتاب.
- فصیحی، امان‌الله (۱۳۸۹). اسلام و سرمایه اجتماعی با تأکید بر رویکرد فرهنگی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- قدسی، امیر، (۱۳۸۹)، «جایگاه سرمایه اجتماعی در بازتولید قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران» فصلنامه راهبرد دفاعی، سال هشتم، شماره ۳۰.
- کشیشیان سیرکی، گارینه (۱۴۰۰)، «تأثیر سرمایه اجتماعی بر امنیت ملی در دوران دفاع مقدس» فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، دوره ۷، شماره ۱، شماره پیاپی ۲۵.
- کوهکن، علیرضا (۱۳۸۸)، «مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی اسلامی»، راهبرد یاس، بهار ۱۳۸۸، شماره ۱۷.
- مهدوی، ابوالقاسم و حمید عزیز محملو (۱۳۹۷)، «تحلیل عوامل کلان مؤثر بر فرایند انباشت سرمایه اجتماعی در ایران»، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال ۲۵، شماره ۹۳.
- محمدی، یدالله (۱۳۹۷)، «انقلاب اسلامی و تقابل و رویارویی دو چهره نرم‌افزاری و سخت‌افزاری قدرت»، فصلنامه مصباح، سال نهم، شماره ۳۶.

- کتابی، محمود و یونس مقتدر (۱۳۹۷)، *بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و قدرت نرم ایران*، نشریه رهیافت انقلاب اسلامی، شماره

۴۵

-مولائی آرانی، مهدی و مصباح الهدی باقری کنی (۱۳۹۵). *بررسی عوامل جهت دهنده سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس*،

فصلنامه مدیریت اسلامی، مقاله ۳، دوره ۲۴، شماره ۲، صفحه ۱۰۴-۷۷

-همتی، ایرج و ابوالفضل دلاوری (۱۳۹۴)، «*استراتژی جنگ و رفتار سیاست خارجی*»، پژوهش نامه علوم سیاسی، سال دهم، شماره

سوم.

Bourdieu, P.(2021). *Forms of Capital: General Sociology, Volume 3 Lectures at the Collège de France 1983-1984* Cambridge: Polity Press. ISBN 9781509526703.

Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press, Belknap Press.

Clause, W. (1998). *dialectics of war*”, in: *clause witz in the twenty _ First*, Edited by: Hew Strachan and Andreas Herberg _ Roth, Oxford university press. www.military.ir

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The collapse and Revival of American Community*, New York, Simon and Schuster.

Putnam, R. D. (1993). *Marking Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press.

Walt, S. M . (1996). *Revolution and war* , London: Camell university press. (Offe and fuchs 2002).